

Cite: Sidenko, Svitlana (2025). Sotsialnyi vymir yevropeiskoi intehtratsii [The Social Dimension of European Integration]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 4 (62), 3—22.

УДК 316.4+327.7+339.9

JEL Classification: A14; F15; O52

СВІТЛАНА СІДЕНКО, д-р екон. наук, проф., гол. наук. співроб.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: sv_sidenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1405-4937

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Україна пов'язує перспективи свого подальшого розвитку з інтеграцією до Європейського Союзу. Як невід'ємна частина Європи Україна орієнтується на чинну в європейських країнах модель соціально-економічного розвитку, що характеризується значною роллю держави у регулюванні соціальних питань, високим рівнем соціального захисту, підтримкою соціальної рівності та справедливості, а також сильним профспілковим рухом та широкими правами працівників. Тому актуальним є поглиблення розуміння функціонування європейської соціальної моделі в нових умовах сучасних глобальних трансформацій; забезпечення збереження і розвитку людського капіталу в умовах війни в Україні; реформування соціальної системи і приведення її до європейських соціальних стандартів у контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Соціальна модель Євросоюзу свідчать про її ефективність — за індексом людського розвитку країни — члени посідають провідні позиції у рейтингах Програми розвитку ООН (ПРООН), а також лідирують за показниками якості життя, які включають: матеріальні умови життя, стан здоров'я, освіту, довкілля, економічну безпеку, основні права та ін. Метою статті є виявлення особливостей розвитку європейської соціальної моделі та соціальних стандартів в Європейському Союзі в умовах сучасних глобальних трансформацій, зокрема якості життя та резильєнтності якості життя, що має важливе значення для збереження і розвитку людського капіталу. Новизною статті є визначення на основі аналізу показників якості життя в країнах Європейського Союзу механізмів забезпечення резильєнтності якості життя в умовах існування загроз і

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ризиків, які впливають на людський розвиток. Для дослідження застосовано методи системного аналізу, наукових узагальнень і порівнянь, економіко-статистичного аналізу. Встановлено, що на якість життя впливає низка чинників, серед яких особисті, національні та міжнародні. Тому важливим є забезпечення резильєнтності якості життя, що є здатністю людини зберігати або відновлювати якість життя, попри несприятливі чинники або стресові ситуації, та пристосовуватися до змін. Встановлено, що важливим запобіжним механізмом від негативного впливу цих чинників на людський розвиток і якість життя є соціальні програми, спрямовані на вирішення соціальних проблем та покращення якості життя громадян, що діють у країнах Європейського Союзу. В умовах інтеграції України у європейський правовий, політичний та економічний простір невідкладним є реформування соціальної системи із урахуванням правових і соціальних європейських стандартів, що передбачає вдосконалення системи страхування, пенсійного забезпечення, охорони праці, соціальних програм та інших галузей соціальної політики.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейська соціальна модель, індекс людського розвитку, якість життя, резильєнтність якості життя, соціальні програми, соціальні стандарти.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю: поглиблення теоретичного і практичного узагальнення функціонування європейської соціальної моделі в нових умовах сучасних глобальних трансформацій; забезпечення збереження і розвитку людського капіталу внаслідок війни в Україні; реформування соціальної системи і приведення її до європейських соціальних стандартів у контексті інтеграції України до Європейського Союзу.

Метою статті є виявлення особливостей розвитку європейської соціальної моделі та соціальних стандартів в Європейському Союзі в умовах сучасних глобальних трансформацій, зокрема якості життя та резильєнтності якості життя, що має важливе значення для збереження і розвитку людського капіталу.

Новизною статті є визначення на основі аналізу показників якості життя в країнах Європейського Союзу механізмів забезпечення резильєнтності якості життя в умовах існування загроз і ризиків, що впливають на людський розвиток. Встановлено, що важливим запобіжним механізмом від впливу негативних чинників на розвиток людського капіталу і якість життя є соціальні програми, спрямовані на вирішення соціальних проблем та покращення якості життя громадян та загалом на забезпечення розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах актуальним є дослідження проблем розвитку людського капіталу, зокрема проблем забезпечення соціальних стандартів і якості життя громадян, що знайшло відображення в низці робіт українських учених. Так, науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Л. М. Черенько (L. M. Cherenko), С. В. Полякова (S. V. Poliakova), В. С. Шишкін (V. S. Shyshkin), А. Г. Реут (A. G. Reut), О. І. Крикун (O. I. Krykun), Ю. Л. Ко-

гатько (Yu. L. Kohatko), В. С. Заяць (V. S. Zaiats), Ю. А. Клименко (Y. A. Klymenko) в монографії «Якість життя населення України та перші наслідки війни» дослідили проблеми формування рівня та якості життя українців, демографічні тренди, тенденції на ринку праці, зміни в доходах і зайнятості, динаміку купівельної спроможності, екологічні проблеми, що впливають на якість життя населення, а також перспективи досягнення європейських стандартів якості життя та ін. У роботі розглянуто ключові складові якості життя, на яких має бути зосереджена увага суспільства у перші періоди повоєнного відродження [1].

У статті О. Т. Риндзак (O. T. Ryndzak) з Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» «Якість життя населення: концептуалізація поняття» розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження якості життя та здійснено аналіз найбільш поширених підходів до її визначення та оцінювання. Якість життя визначено як комплексне, багатовимірне поняття, що відображає рівень і сталість суспільного розвитку та характеризує людину, середовище її життя, а також показує вплив людини на середовище, оціночні судження про життя, ступінь задоволення певними його аспектами та загалом. Підхід забезпечує комплексне вивчення цієї проблеми й врахування екологічних детермінант якості життя в умовах переходу до моделі зеленої економіки [2].

Важливими є дослідження соціальних стандартів в Європейському Союзі в контексті вступу України до Співтовариства. Вчені Херсонського державного університету В. С. Петренко (V. S. Petrenko), А. С. Карнаушенко (A. S. Karnaushenko) та К. В. Мельникова (K. V. Melnikova) у статті «Соціальні стандарти ЄС та їх вплив на українську економіку» проаналізували соціальні стандарти Євросоюзу та їх вплив на українську економіку в контексті можливого приєднання до Співтовариства. Це дослідження розкриває перспективи економічного, соціального та політичного розвитку України в умовах євроінтеграції. У роботі розглянуто конкретні кроки для гармонізації та впровадження стандартів, що сприятиме ефективному інтеграційному процесу та зростанню конкурентоспроможності країни в глобальній економіці [3].

Л. Наливайко (L. Nalyvaiko) з Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у статті «Соціальна політика та соціальний захист в країнах ЄС: сучасний стан та тенденції» розглянула актуальні питання соціального захисту громадян в умовах трансформації під час переходу України до ринкової економіки. Наголошено на важливості вдосконалення системи соціального захисту як для забезпечення стабільного розвитку суспільства, так і для виконання вимог до членства в ЄС. Узагальнено досвід країн Європейського Союзу щодо соціальної допомоги населенню, зокрема питання переходу від благодійності до соціальної політики на основі оптимальної системи соціальної підтримки та соціального захисту громадян [4].

Розглянуті публікації є важливими для аналізу основних тенденцій розвитку людського капіталу в Європейському Союзі. Пропонована автором стаття якісно доповнює наявні дослідження визначенням якості життя і резильєнтності якості життя в європейській соціальній моделі в нових умовах розвитку глобального світу, що необхідно для вироблення стратегії вирішення соціальних проблем на національному рівні та взаємодії і співробітництва на рівні країн.

Методи дослідження: застосовані методи системного аналізу, наукових узагальнень і порівнянь, економіко-статистичного аналізу.

Соціальний захист населення в європейській соціальній моделі. У сучасному світі ЄС — потужний геополітичний та економічний центр світу, де держави міцно пов'язані відносинами права, спільними інтеграційними інститутами та економічними зв'язками на єдиному внутрішньому ринковому просторі. Характерною ознакою цього інтеграційного угруповання є взаємна обумовленість процесів регіональної економічної, політичної і соціальної взаємодії. Поглиблення інтеграційних процесів у європейському регіоні зумовило об'єктивну необхідність постійної модернізації соціальної політики Євросоюзу, диверсифікації її механізмів, важелів та інструментів для реалізації найважливіших напрямів соціальної взаємодії Співтовариства відповідно до умов сучасної глобалізації.

Особливо привабливою є європейська соціальна модель, яка стала результатом погоджених дій країн — членів у соціальній сфері. Соціальний вимір інтеграції був чітко зафіксований ще в основоположних документах — у Римському Договорі про створення Європейського економічного співтовариства (1957 р.) було викладено кілька соціальних цілей: сприяння зайнятості, покращення умов життя і праці, соціальний захист, розвиток людських ресурсів з метою забезпечення стійкої зайнятості і боротьба з ізоляцією. Період 1950-х—1970-х рр. в умовах значного зростання економіки у багатьох європейських країнах характеризувався розквітом держави загального добробуту (*welfare state*), де реалізується втілення певних норм добробуту, які традиційно вважаються суттєвими для більшості членів суспільства, а держава бере на себе відповідальність за забезпечення соціального захисту і гарантує базові потреби своїх громадян, здійснює великі бюджетні витрати на соціальні програми та послуги й перерозподіл багатства, зменшуючи соціальну нерівність і забезпечуючи більш справедливий розподіл ресурсів. Тобто головне призначення держави — забезпечення високого рівня добробуту для більшості громадян, надання соціального захисту і гарантування справедливості шляхом корекції розподілу доходів і майна.

У 1980—90-ті рр. з поглибленням процесу економічної інтеграції була поставлена задача «сформувати єдиний соціальний простір в рамках Співтовариств», що означало створення єдиної зони захисту соціальних прав у

рамках Євросоюзу. Ці цілі закріплені в Єдиному європейському акті (1986 р.) та Хартії основних соціальних прав трудящих Співтовариства (1989 р.), в якій зафіксовано 12 основних соціальних прав трудящих і досягнуто політичного консенсусу з приводу того, що в рамках внутрішнього ринку Європейського Союзу основні соціальні права працівників не будуть порушуватися. Це засвідчило, що інститути Співтовариства надають вагомому значення «соціальному виміру» інтеграції.

У 1980-х рр. у контексті обговорення наслідків процесу економічної глобалізації голова Європейської комісії Жак Делор уперше вжив поняття «європейська соціальна модель» для протиставлення її англосаксонській неоліберальній моделі та щоб підкреслити унікальний підхід Європи до соціального захисту і регулювання ринку праці й запропонувати альтернативу вільній ринковій моделі. Цей термін Ж. Делор почав використовувати у наукових і політичних дискусіях, аби підкреслити важливість європейської моделі, яка стала відповіддю на виклики глобалізації і намаганням зберегти європейські цінності та соціальну згуртованість.

Формування європейської соціальної моделі, в основу якої покладена система спільних цінностей держав, стало цілком закономірним процесом. Цю модель можна представити як комплекс узгоджених між собою підходів до соціальної політики, що застосовуються в країнах Європейського Союзу, сукупність принципів та інститутів, які визначають підхід до соціальної політики в країнах Співтовариства.

Основними характеристиками європейської соціальної моделі є:

- *соціальна держава*: держава відіграє значну роль у забезпеченні соціального захисту громадян, наданні соціальних послуг та підтримці малозабезпечених;
- *соціальне забезпечення*: становить собою розгалужену систему соціального забезпечення, що включає пенсії, страхування на випадок безробіття, охорону здоров'я та інші види соціальної підтримки;
- *соціальний діалог*: передбачає активну участь соціальних партнерів (профспілок, роботодавців та уряду) у формуванні соціальної політики;
- *рівність та соціальна справедливість* — прагнення до зменшення соціальної нерівності та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян;
- *високий рівень життя*: передбачає спрямованість на забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я, житла та інших основних потреб;
- *участь держави у вирішенні соціальних проблем*: держава активно втручається у вирішення соціальних проблем, як-от безробіття, бідність, нерівність та інші;
- *збалансування інтересів* — прагнення до збалансування особистих та колективних інтересів, між індивідуальною свободою та соціальною солідарністю.

Ці складові зорієнтовані на вирішення традиційних соціальних проблем суспільства, пов'язаних із життєзабезпеченням громадян, їх соціальним захистом і дотриманням основних соціальних прав. В європейській соціальній моделі уряди беруть на себе зобов'язання забезпечувати соціальний розвиток і підтримку найменш захищених членів суспільства, оскільки в ринковій економіці саме система соціального захисту покликана нейтралізувати недосконалість ринку.

Водночас у різних країнах по-різному ставляться до масштабів державного втручання в соціальну сферу, оскільки конкретні підходи і філософське обґрунтування соціального захисту сформувалися під впливом чинників історичного розвитку, менталітету, цінностей і традицій нації, суспільної філософії. Також різниця в характері взаємодії ринкової системи, держави і громадянського суспільства, рівні соціально-економічного розвитку і соціальних пріоритетів зумовили декілька різновидів теоретичних концепцій держави добробуту та різні варіанти їх практичної реалізації. Відповідно до цих національних особливостей, що панують в окремих країнах, в Європі можна виділити п'ять соціальних моделей, де європейські держави фокусуються на різних аспектах цієї моделі: північноєвропейську (скандинавську), англосаксонську (ліберальну), континентальну або корпоративну, південноєвропейську (середземноморську) та країн Центрально-Східної Європи, де після ліберально-демократичних реформ 1990-х років почалися перетворення і в соціальній сфері.

Хоча різні європейські держави фокусуються на різних аспектах соціальної моделі, вони все ж мають спільні риси, які чітко дозволяють об'єднати їх в єдину, що відрізняється від будь-якої іншої та містить набір спільних фундаментальних цінностей, що історично поділяються всіма державами інтеграційного об'єднання — забезпечення всіх громадян мінімальними правами і гідними умовами праці, політична відповідальність уряду за рівні і умови зайнятості, забезпечення загальним соціальним захистом, діалог і компроміс між соціальними партнерами (включаючи бізнес, профспілки, уряд і громадян), інклюзивність ринків праці, надання державою послуг і солідарності на основі концепцій соціальної інтеграції та соціальної згуртованості. Реалізація більших чи менших за обсягами державних програм і перерозподіл доходу на користь незахищеної та незаможної частини населення має місце практично в усіх країнах.

Європейська соціальна модель є унікальною за своєю подвійною спрямованістю на економічні і соціальні цілі. Основоположним компонентом й відмінною рисою як європейської соціальної держави незалежно від її національної моделі, так і європейської соціальної моделі, є соціальний захист, що відображає загальний набір цінностей, заснованих на соціальній справедливості, рівності, солідарності, демократії та повазі прав людини.

На сесії Європейської ради в Барселоні в 2002 р. відмічалось досягнення високого рівня соціального захисту населення, а також якісної освіти, підтримання ефективного соціального діалогу, що включають європейські соціальні стандарти. Про високу ефективність чинної в Євросоюзі соціальної моделі свідчить, зокрема, стала тенденція щодо зростання протягом останніх десятиліть індексу людського розвитку через вкладання значних ресурсів в освіту, підвищення кваліфікації та підвищення добробуту; значне зниження ризику бідності протягом останніх десятиліть, висока якість соціальних послуг та ін.

Визначальною рисою економічного розвитку країн Співтовариства в останні десятиліття стали суттєва модернізація європейської соціальної моделі та глибокі зміни в характері їх соціального розвитку в умовах інформаційного суспільства, також значно зросла роль соціальної складової в інтеграційній стратегії Євросоюзу.

Якість життя в європейській соціальній моделі. Оцінити ефективність європейської соціальної моделі можна за різними показниками, одним з яких є якість життя. Як наукове поняття словосполучення «якість життя» вперше застосував видатний американський економіст Джон Гелбрейт у книзі «Суспільство добробуту» (*The Affluent Society*, 1958). Хоча активні дослідження якості життя ведуться з другої половини ХХ ст., в це поняття вкладають різний зміст. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, термін охоплює фізичне, психічне, емоційне і соціальне здоров'я людини. ООН використовує «якість життя» для оцінки і порівняння соціального та економічного стану населення країни. Але часто крім умов екологічного стану, умов життя, зайнятості і реалізації конституційних прав якість життя трактується більш широко й найчастіше характеризується ще й додатково за демографічними та економічними показниками. Так, у 2009 р. у доповіді міжнародної Комісії з основних показників економічної діяльності і соціального прогресу під керівництвом Нобелівських лауреатів Дж. Стігліца і А. Сена виділені ключові складові поняття якості життя: матеріальні умови життя, здоров'я, рівень освіти, наявність різних навичок, персональна діяльність, політичні і громадянські права, соціальні зв'язки і відносини, стан довкілля, економічна і фізична безпека.

Для оцінки якості життя використовують різні показники, одним з яких є індекс якості життя (*quality-of-life index*), розроблений компанією *Economist Intelligence Unit*, що базується на методології, пов'язаній з результатами досліджень з суб'єктивною оцінкою життя в країні. Індекс був розрахований у 2013 р. та містив дані по 80 країнах з використанням дев'яти факторів якості життя: здоров'я, сімейне життя, громадське життя, матеріальний добробут, політична стабільність і безпека, клімат, гарантії роботи, політична свобода, гендерна рівність.

Найширшого застосування набув один із перших показників якості життя, розроблений у 1961 р. фахівцями ООН, — індекс людського розвитку, який від 1990 р. ПРООН почала використовувати у підготовці щорічних звітів про людський розвиток як індикатор для характеристики якості життя, в основі якого лежить вимір трьох параметрів.

У Європейському Союзі поняття «якість життя», яким користується *Євростат*, охоплює:

1. *Material living conditions (qol_mlc)* — матеріальні умови життя: дохід, споживання (ВВП на душу), матеріальні умови (матеріальні нестатки, житлові умови).

2. *Productive and other main activities* — виробнича та інша основна діяльність: кількість зайнятих, якість зайнятості, інша основна діяльність.

3. *Health* — стан здоров'я: статус за станом здоров'я, детермінанти здоров'я, доступ до системи охорони здоров'я.

4. *Education* — освіта: рівень освіти, самооцінка рівня кваліфікації, освіта протягом життя, можливість здобуття освіти.

5. *Leisure and social interactions* — дозвілля та соціальна взаємодія: дозвілля, соціальна взаємодія.

6. *Economic security and physical safety* — економічна безпека та фізична безпека: економічна безпека, фізична безпека.

7. *Governance and basic rights* — державне управління та основні права: рівень довіри до інститутів та публічних послуг, дискримінація та рівність можливостей, активне громадянство.

8. *Natural and living environment* — довкілля та середовище життя: рівень забруднення довкілля, ландшафт та забудоване середовище.

9. *Overall experience* — загальна оцінка досвіду життя: рівень задоволення життям, афекти (шкідливі чинники впливу на життя) [5].

За кожним напрямом є конкретні показники, розраховувані за результатами статистичних опитувань.

European Statistical Office (Eurostat) для оцінки якості життя на перше місце ставить матеріальні умови буття, які найбільше впливають на неї і є базовою цінністю. За визначенням *Eurostat*, вони містять: дохід, споживання — ВВП на душу населення, та матеріальні умови — матеріальні нестатки життя, житлові умови.

Для аналізу використано статистичні дані з 2010 р. по 2022 р. (це є останні доступні дані), оскільки на цей період припадають наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр., яка мала значний вплив на соціально-економічний розвиток країн, та пандемія *Covid-19*, що завдала значних збитків людському розвитку.

Одним із найважливіших показників розвитку економіки, що характеризує економічний стан країни, дає змогу оцінити розмір та динаміку економіки, а також рівень життя населення і якості життя, є ВВП на душу

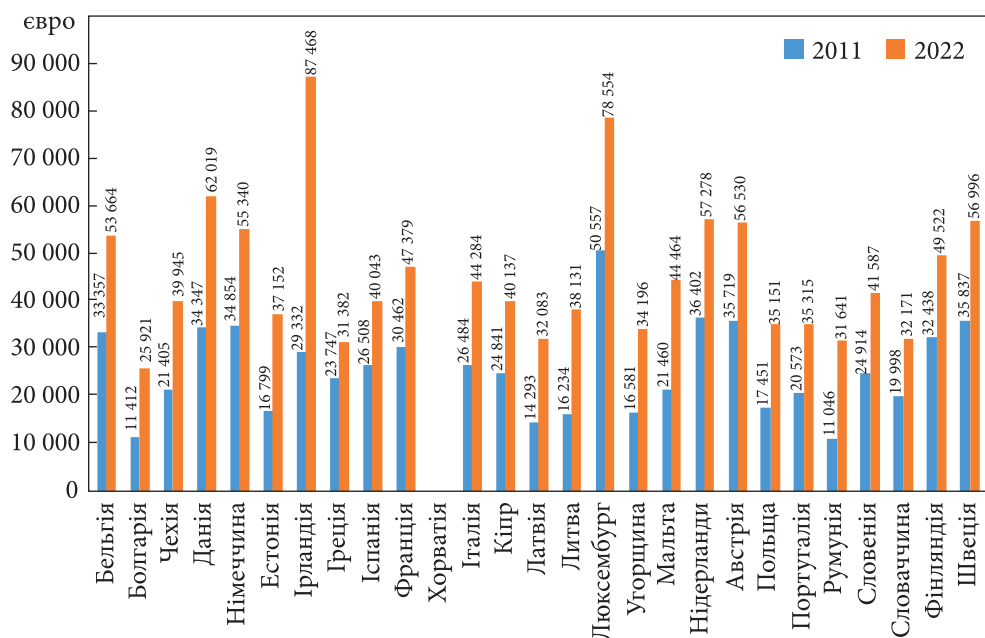

Рис. 1. ВВП на душу населення (дол.)

Джерело: UNDP. Human Development Report 2023/2024: Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. New York, 2024. P. 279—282 (Table 2 “Human Development Trends, 1990—2022”).

населення, який показує середній рівень економічної активності та матеріального добробуту та уможливорює порівняння рівня життя та економічного розвитку між різними країнами та регіонами (рис. 1). Найбільші досягнення в Євросоюзі за цим показником мають Ірландія — 87 468 дол. та Люксембург — 78 554 дол., водночас високі показники — понад 50 тис. дол. мають Бельгія, Данія, Швеція, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Швеція, а найнижчий — Болгарія [6].

Можна зауважити, що за визначений період в усіх країнах Європейського Союзу спостерігається ріст цього показника: в «старих» членах Співтовариства найбільше зростання мало місце в Ірландії — у 3 рази, Данії і Португалії — у 1,8, Італії — 1,7, Бельгії, Німеччині, Люксембурзі та Швеції — у 1,6 рази. Та найбільше зростання відмічалось у нових членах Євросоюзу: Чехії — 1,8, Польщі — 2, Естонії та Латвії — 2,3, Литві — 2,4 та в Румунії — 2,9 рази.

Базове значення для забезпечення якості життя має дохід — заробітна плата. В країнах Євросоюзу спостерігається різний рівень середньої заробітної плати (рис. 2). Найбільший показник має Люксембург — 4983 євро, а також високі показники вище середньої заробітної плати по Співтовариству, що становить 2580, мають Бельгія, Данія, Німеччина, Ірландія,

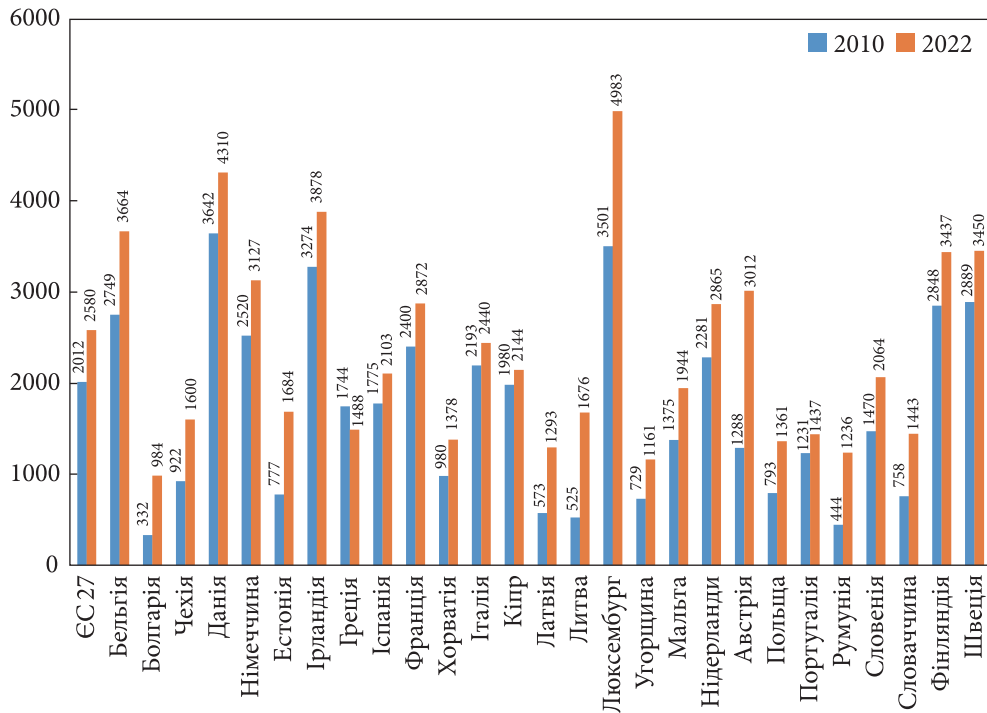

Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата в країнах ЄС (євро)

Джерело: Eurostat Data Browser. Structure of earnings survey: monthly earnings. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>

Франція, Нідерланди, Австрія, Фінляндія, Швеція. Найнижчий рівень середньої заробітної плати спостерігається у Болгарії [7].

У країнах Європи оплата праці відбувається також погодинно, оскільки працівники можуть працювати неповний робочий день, мають неповну зайнятість, обирають зручний графік роботи. Зараз найвища погодинна оплата праці в Євросоюзі в Данії — 44 євро, Бельгії — 40,6, Швеції — 40,4, а найнижчий в Болгарії — 4,70 євро, що обумовлено рівнем продуктивності праці, наявністю досвіду роботи і кваліфікації працівника [8].

Аналіз номінальних заробітних плат у розрахунку на одного працівника дає змогу зробити висновки:

- країни Північної і Західної Європи незмінно лідирують за величиною середньої заробітної плати;
- країни Східної Європи покращують свої позиції в рейтингу за паритетом купівельної спроможності (PPS), але середня заробітна плата в цих країнах залишається значно нижчою ніж у середньому по Євросоюзу;
- країни Південної Європи мають відставання за показниками низьких зарплат і обмеженої купівельної спроможності.

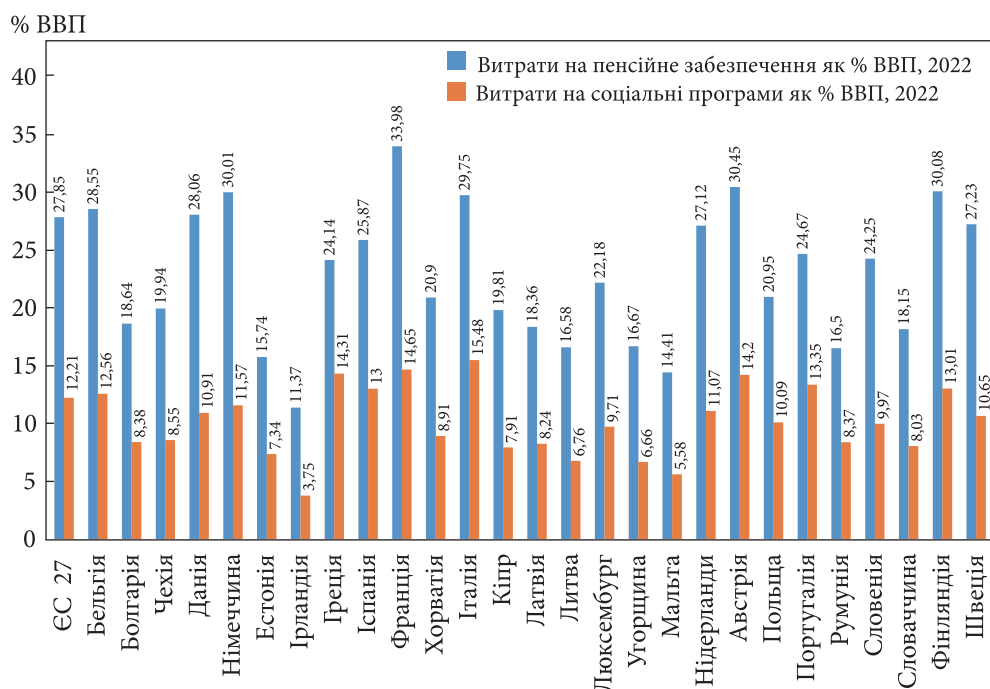

Рис. 3. Витрати на соціальні програми і пенсійні виплати в країнах ЄС

Джерело: Eurostat Data Browser. Expenditure on pensions as percentage of GDP. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>

Загалом в усіх країнах Євросоюзу у період з 2010 по 2022 р. спостерігається тенденція до зростання заробітної плати.

Важливим чинником забезпечення якості життя є системи пенсійного забезпечення. Міжнародна організація праці відмічає, що перед системою пенсійного забезпечення стоять три основних завдання: захист від бідності з настанням старості; надання доходу із завершенням трудової діяльності, розмір якого, як правило, становить певну суму, пропорційну сумі заробітку перед виходом на пенсію; захист цього доходу від зниження реального рівня життя внаслідок інфляції. Надання пенсійного забезпечення особам похилого віку передбачає впровадження програм соціального страхування, універсальну систему, приватні внески, соціальну допомогу та поєднання цих програм. У країнах Європейського Союзу вони є різноманітними, більшість країн використовують комбінацію цих програм для забезпечення пенсійних виплат. Розмір пенсійних виплат залежать від доходів населення, державної політики, рівня економічного розвитку країни та ін. Тому вони посідають вагомe місце в структурі державних витрат (рис. 3) [9]. Розміри пенсійних виплат у різних країнах Європи значно відрізняються. Згідно з даними Eurostat і звітом OECD Pensions at a Glance 2023, середній розмір

пенсії в країнах Євросоюзу в 2022 р. склав 16 138 євро на рік, що становить близько 1345 євро на місяць. Водночас між окремими країнами є суттєві відмінності як за номінальними сумами, так і за рівнем купівельної спроможності пенсіонерів. Серед країн Євросоюзу найбільші пенсії отримують пенсіонери в Люксембурзі — 31 385 євро, більше 30 000 євро на рік виплачують у Данії, високі пенсії також у Швеції — 22 436, Фінляндії — 21 085, Австрії — більше 20 000, Італії — 19 589, Франції — 18 855 та в Німеччині — 17 926 євро на рік [10]. Ці суми включають усі державні виплати людям пенсійного віку і розраховуються як середнє на одного реципієнта.

У нових країнах — членах Євросоюзу рівень пенсійних виплат нижчий, але у 2022 р. там спостерігався найбільший їх ріст: у Болгарії — на 33 %, Чехії — на 16, а в Литві, Латвії, Румунії — більш як на 10 %. Різниця між країнами в реальних можливостях пенсіонерів є дещо меншою, якщо врахувати різницю у вартості життя. В перерахунку на згадуваний вище стандарт купівельної спроможності (PPS) найвища пенсія в Австрії — 21 162 євро за PPS.

Водночас пенсійні системи в країнах Співтовариства стикаються з проблемами, що пов'язані з демографічною ситуацією, старінням населення, співвідношенням працездатного населення до кількості пенсіонерів та ін. Так, згідно з *Pension Adequacy Report 2024* на замовлення Єврокомісії, пенсійна система Європи стикнеться з викликами: передусім зі зниженням коефіцієнта заміщення (відношення пенсії до останнього заробітку), що призведе до того, що все більше пенсіонерів будуть відчувати бідність. У 2022 р. понад 18,5 млн осіб віком від 65 років (понад 20 %) були під загрозою бідності або соціального відторгнення.

Можна наголосити, що соціальна політика, здійснювана в європейських країнах, сприяє розвитку людських ресурсів, росту суспільного попиту, що стимулює економічний розвиток, зменшенню ризику бідності та зменшенню соціальної поляризації в суспільстві.

Соціальний захист населення як складова резильєнтності якості життя.

Якість життя населення під впливом певних чинників може змінюватися. Такими чинниками можуть бути:

- особисті — втрата роботи, хвороба, втрата доходу та ін.;
- національні — кризи, безробіття, ріст цін, інфляція, зміна соціальних пріоритетів;
- міжнародні — кризи, рецесія, війни, глобальні і регіональні конфлікти, пандемії та ін.

Тому актуальним є дослідження *резильєнтності (resilience)* якості життя. За визначенням фахівців ОЕСР, резильєнтність є стійкістю, тобто здатністю домогосподарств, спільнот і націй впоратися з потрясіннями та відновитися від них, одночасно позитивно адаптуючи та трансформуючи свої структури та засоби життя в умовах тривалих стресів, змін і невизначеності. Це означає усунення основних причин криз, одночасно зміцнюючи

спроможність і ресурси системи, щоб справлятися з ризиками, стресами та потрясіннями [11].

Резильєнтність якості життя — це здатність людини зберігати або відновлювати якість життя, попри несприятливі події, конфлікти чи стресові ситуації, та пристосовуватися до змін. У загальному розумінні резильєнтність якості життя є не лише важливою складовою індивідуального благополуччя, а й загального розвитку суспільства.

Важливим запобіжним механізмом від негативного впливу різних чинників на людський розвиток і якість життя є соціальні програми, які діють в європейських країнах. Саме вони впливають на резильєнтність якості життя, оскільки соціальні програми в Євросоюзі найбільш всеохоплювальні, розвинені, щедрі та найефективніші.

Як відмічалось вище, центральним пунктом концепції держави добробуту є відповідальність уряду за добробут нації, тому соціальні програми ЄС спрямовані на покращення якості життя громадян, забезпечення соціальної справедливості і скорочення нерівності. Зараз найбільш всеохоплювальні та ефективні програми соціального захисту, які становлять понад 30 % ВВП, мають Німеччина, Австрія, Франція, Фінляндія, вище середнього рівня, що становить до 28 % ВВП, мають інші країни, де реалізована концепція держави добробуту — Бельгія, Данія, Нідерланди, Швеція, Італія [9] (рис. 3).

Високі витрати на соціальні програми (до 20 % ВВП) мають нові члени ЄС, що приєдналися до Співтовариства у 2004 р., як-от Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина та Словенія (рис. 3). Ключовими напрямками соціальних програм є забезпечення соціального захисту, здоров'я, програми зайнятості, покращення умов праці, а також боротьба з бідністю і соціальною ізоляцією.

Повторимо, що одним із показників якості життя є матеріальні нестатки. В будь-якому суспільстві в більшій чи меншій мірі присутня бідність. Для визначення бідності застосовують два підходи — економічний, де бідність розуміється як стан, пов'язаний з низьким рівнем доходів, і комплексний, де бідність розглядається в широкому соціальному контексті і трактована як відсутність або обмеженість доступу до ресурсів, що визначає якість життя людини. Для окремої людини недостатність доходів пов'язана з незадовільним станом здоров'я, харчування, низьким рівнем освіти і кваліфікації, відсутністю або недостатністю засобів до існування, незадовільними житловими умовами, соціальною виключеністю і низькою участю в суспільному житті. На рівні суспільства бідність впливає на економіку, соціальні відносини, політику, культуру, стан здоров'я, освіти і загалом на економічне зростання. Отже, бідність і депривація мають не лише моральний та етичний аспект, але й впливають на економічний розвиток.

У країнах Євросоюзу, попри високі доходи і щедрі соціальні програми, частина населення перебуває у зоні ризику або соціальної ізоляції. Якщо взяти за основу розрахунку 60 % медіанного зрівняного доходу (*median equalized income*), то у 2018—2024 рр. ця частка населення Євросоюзу становила більше 16 % [12]. Тому у країнах Співтовариства розробляють національні програми соціального залучення та подолання бідності. У багатьох країнах на виконання національної стратегії подолання бідності (на три, п'ять або десять років) ухвалюється виконавчий документ — Програма подолання бідності на кілька років, де аналізуються основні показники бідності та містяться конкретні заходи відповідно до визначених Національною стратегією подолання бідності пріоритетів. Водночас передбачено кошти на реалізацію заходів у встановлений програмою період.

На забезпечення добробуту і подолання бідності громадян спрямована також спільна соціальна політика Євросоюзу. Зазначимо, що розвиток методології виміру бідності у світі йде шляхом поєднання монетарного виміру і комбінованої оцінки, за якої враховуються різні аспекти бідності. Одним з таких підходів є поєднання монетарного індикатора (бідність за доходами) і немонетарної оцінки бідності внаслідок нестатків або депривації. Цей підхід покладений в основу порівняльної оцінки бідності і соціального виключення — Індекс *AROPE*, прийнятої країнами Європейського Союзу у 2010 р. Показник *AROPE* складається з трьох компонентів: рівень ризику бідності / грошової бідності (*AROP*); матеріальні нестатки; компонент відторгнення з ринку праці. Згідно з методикою розрахунку індексу *AROPE*, населення з ризиком бідності і соціальної виключеності складається з тих, хто бідний за доходами або має серйозні депривації, або живе в домогосподарстві з низьким рівнем зайнятості працездатних членів (включаючи незайнятих). Тобто показник враховує людей, які потрапили принаймні в одну з трьох категорій:

- особи, що піддаються ризику бідності — мають еквівалентний дохід нижче межі ризику бідності, встановленої на рівні 60 % національного еквівалентного доходу (після соціальних виплат);
- особи, які відчують крайні матеріальні поневіряння: вони не можуть сплатити оренду або комунальні рахунки; опалювати своє житло на достатньому рівні; оплачувати непередбачені витрати; споживати необхідні продукти; мати тижневий відпочинок поза домом, машину, пральну машину, телефон;
- особи з низькою інтенсивністю праці, що мешкають у домогосподарствах: до 59 років, котрі працювали менше 20 % свого загального робочого потенціалу впродовж минулого року.

Аналіз індексу *AROPE* і його складових для країн Євросоюзу показує їх крайню неоднорідність з точки зору рівня бідності і соціальної виключеності населення. Тому метою політики європейських країн у сфері подолан-

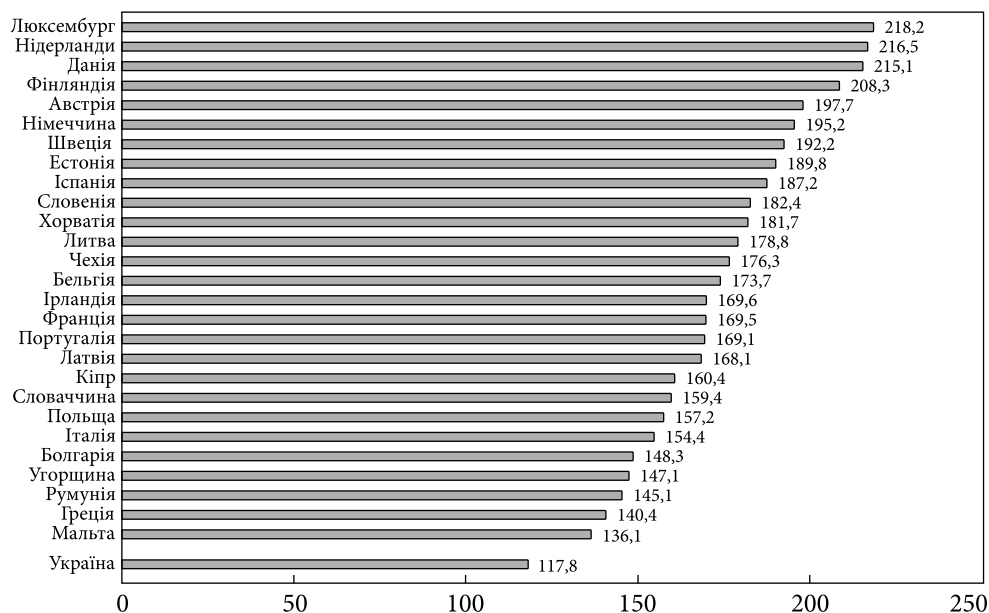

Рис. 4. Індекс якості життя країн — членів ЄС та України у 2025 р.

Джерело: NUMBEO. Quality of Life Index by Country 2025 Mid-Year. URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp (дата звернення: 03.07.2025).

ня бідності є забезпечення людей необхідними навичками для роботи і гарантування рівних можливостей. Згідно з Планом дій по Європейській опорі соціальних прав, до 2030 р. Євросоюз повинен скоротити число людей, що знаходяться під загрозою бідності або соціальної ізоляції, як мінімум на 15 млн осіб.

Враховуючи застосування програм соціального захисту на національному рівні, можна проаналізувати індекс якості життя країн — членів Євросоюзу у 2025 р. (рис. 4). За даними *Numbeo*, яка є найбільшою у світі базою даних та надає актуальну інформацію про умови життя у світі, включаючи індекс купівельної спроможності, індекс безпеки, індекс охорони здоров'я, індекс вартості житла, індекс забруднення повітря, кліматичний індекс, індекс якості життя для країн Євросоюзу у загальносвітовому рейтингу серед 86 країн світу виглядає так (рис. 4).

Загалом у світовому рейтингу за індексом якості життя перше місце посідає Люксембург, а також у першу десятку лідерів входять Нідерланди, Данія, Фінляндія, Австрія, Німеччина [13]. Проведений аналіз дає підстави висновувати, що країни, які реалізували концепцію «держави добробуту» — Німеччина, Австрія, Фінляндія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Швеція, Франція — витрачають 27—30 % ВВП на соціальні програми, посідають верхні позиції у світовому рейтингу ПРООН за індексом людського розвитку, за

індексом якості життя та мають *Gini coefficient* на рівні 26—28. В інших країнах Євросоюзу також можна відмітити позитивний вплив програм соціального захисту на добробут громадян та гарантують його підтримку за несприятливих умов.

Україна в рейтингу за індексом якості життя у 2025 р. посіла 67 місце. Очевидно, помітну роль відіграють не лише державні соціальні програми, а також програми допомоги міжнародних організацій, допомога бізнесу, неурядових організацій та ін.

Відмічаючи високий рівень життя і соціального розвитку європейських країн, можна виокремити і низку проблем, які потребують вирішення: демографічні, старіння населення, ринку праці, збереження довкілля, вдосконалення систем пенсійного забезпечення, а ще розвитку системи освіти, підвищення кваліфікації, перенавчання — відповідно до потреб розвитку інформаційного суспільства. Тому все більш актуальною є задача вдосконалення спільної соціальної політики ЄС, зумовлена розвитком інтеграційних процесів, ростом конкуренції між країнами за інвестиції, ринки збуту, розвитком інновацій та ін. Виходячи зі стратегічних задач Євросоюзу, Комісія під керівництвом Урсули фон дер Ляєн у грудні 2019 р. взяла новий амбітний курс на створення більш екологічного, цифрового і справедливого Європейського Союзу — Європейський зелений курс («*The European Green Deal*»)[14]. Він становить собою набір політичних ініціатив, висунутих Європейською Комісією з загальною метою зробити європейський континент до 2050 р. кліматично нейтральним, підвищення добробуту громадян, захисту біологічного різноманіття, екологізації економіки.

Основою метою в європейській соціальній політиці Євросоюзу є забезпечення справедливих соціальних стандартів для всіх громадян, зокрема за рахунок реалізації у період з 2021 по 2027 р. Європейського соціального фонду плюс (*European Social Fund Plus*) з бюджетом 99,3 млрд євро. Основними напрямками європейської соціальної політики є вдосконалення механізмів функціонування ринку праці та стратегія зайнятості, сприяння збільшенню кількості та якості робочих місць, розширення компетенції наднаціональних органів, створення нових структур, які б були здатними відповідати на виклики часу.

Водночас на заваді реалізації амбітних планів європейських країн у соціальній сфері стоять принаймні дві перешкоди:

- економічне зростання в Євросоюзі, яке останніми роками було слабким та нестабільним — якщо у 2021 р. ріст ВВП становив 6,3 %, 2022 р. — 3,4, то у 2023 р. лише 0,5 та у 2024 р. — 1,1 % [12]. Це пов'язано з наслідками війни в Україні, високими цінами на енергоносії, збоями в ланцюгах постачання, а також стагнуючою промисловістю, що призвело до послаблення конкурентоспроможності європейських компаній;

- в умовах міжнародної нестабільності і воєнних загроз європейські країни НАТО зобов'язалися до 2035 р. виділяти на оборону 5 % від ВВП.

Це змушує європейські країни оптимізувати витрати на розвиток і споживання, переглядати пріоритети соціально-економічного розвитку.

Дослідження соціальних проблем і соціальної політики в Євросоюзі є актуальним для України, оскільки європейська інтеграція та членство у Співтоваристві є стратегічною метою країни. Це — найкращий спосіб реалізації національних інтересів країни, побудови економічно розвиненої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій економіці й міжнародних відносинах. Головною складовою процесу інтеграції і одним із визначальних пріоритетів є соціальна сфера. Особлива увага до проблем людського розвитку зумовлена принаймні трьома причинами:

- по-перше, повномасштабна війна призвела до суттєвого скорочення населення країни за рахунок військових та цивільних втрат, масової міграції — близько 7 млн українців перебувають за межами країни, падіння народжуваності до історичного мінімуму та старіння нації: частка дітей до 18 років становить лише 15 %, тоді як людей віком 60+ вже 27 %, що створює серйозні виклики для майбутнього країни. Тому невідкладною є проблема збереження і розвитку людського капіталу, для чого необхідні соціальні програми, насамперед відповідна система соціального захисту, якісна система охорони здоров'я, створення нових робочих місць, забезпечення гідного доходу і гідних умов життя;

- по-друге, інноваційна модель розвитку в Україні, обґрунтовувана в контексті повоєнної відбудови країни, передбачає поєднання наукового, інтелектуального, креативного потенціалу країни, використання фінансових та інших ресурсів. Ключова роль належить людському капіталу, який є носієм знань, досвіду, оригінальних ідей, менеджменту, цінностей, що забезпечує високотехнологічний розвиток і конкурентоспроможність національної економіки. Для цього необхідна цілеспрямована державна політика, яка має включати доступ до високоякісної освіти, підвищення кваліфікації, гідного доходу, підвищення добробуту і якості життя;

- по-третє, в умовах інтеграції України в європейський правовий, політичний та економічний простір Євросоюзу нагальним є реформування соціальної системи, що передбачає приведення до європейських стандартів системи страхування, пенсійного забезпечення, охорони праці, зайнятості населення, доходів, а також прав і свобод та інших галузей соціальної політики. У цьому аспекті визначальним процесом є адаптація і приведення нормативно-правових актів, забезпечення соціальних стандартів до законодавства ЄС, що регулює сферу соціального захисту, та запровадження позитивної міжнародної практики. Отже, пріоритетне значення має забезпечення розвитку людського, інтелектуального, креативного капіталу в Україні, без чого неможливе майбутнє країни.

Висновки. В умовах розвитку процесу глобалізації, інформаційних технологій, загострення міжнародної конкурентоспроможності актуальними є проблеми розвитку людського капіталу. В країнах Євросоюзу особлива увага приділяється забезпеченню якості життя, яка включає високі стандарти в сфері охорони здоров'я та освіти, стан довкілля, економічну і фізичну безпеку, а також політичні і громадянські права, соціальні зв'язки і відносини. Не менш важливою є проблема забезпечення сталості якості життя в умовах соціально-економічних змін і нестабільного глобального світу. Таку задачу виконують соціальні програми ЄС, які є всеохоплювальними та ефективними, спрямовані на покращення якості життя громадян, забезпечення соціальної справедливості і скорочення нерівності. Як свідчить досвід європейських країн, соціальна політика і соціальний захист підвищують здатність суспільства підтримувати економічну конкуренцію і економічне зростання завдяки соціальній згоді, стабільності, а також сприяють досягненню економічного успіху в глобальній економіці шляхом росту продуктивності, реалізації творчої ініціативи і суспільної довіри. Досвід свідчить, що якщо соціальна політика діє як економічний стабілізатор, а населення залучається до суспільного і економічного життя, то суспільство досягає більшого успіху в міжнародній конкуренції. Отже, поглиблення інтеграційних процесів у європейському регіоні супроводжується постійною модернізацією соціальної політики Євросоюзу, диверсифікацією її механізмів, важелів та інструментів для реалізації найважливіших напрямів спільної соціальної політики.

Соціальна сфера в Україні завжди була і залишається однією із визначальних сфер розвитку. Особливе значення має збереження людського капіталу в умовах воєнної агресії і післявоєнної відбудови країни. Тому корисним є досвід європейських країн і реалізації європейської соціальної моделі, в якій пріоритетними, фундаментальними постають права людини, їх захист, цінність людського життя та здоров'я, задоволення соціально-економічних потреб людини.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Cherenko, L. M., Poliakova, S. V., Shyshkin, V. S., Reut, A. G., Krykun, O. I., & Kohatko, Yu. L., et al. (2023). The Quality of Life of Ukraine's Population and the First Consequences of the War. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, NAS of Ukraine. Electronic edition.
[Черенько, Л. М., Полякова, С. В., Шишкін, В. С., Реут, А. Г., Крикун, О. І., Когатко, Ю. Л. та ін. (2023). Якість життя населення України та перші наслідки війни. Київ: Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Електронне видання].
2. Ryndzak, O. T. (2021). The Quality of Life of the Population: a Conceptualization of the Notion. *Modern Economics*, 29 (2021), 151—155. [https://doi.org/10.31521/modecon.V29\(2021\)-23](https://doi.org/10.31521/modecon.V29(2021)-23)

- [Риндзак, О. Т. (2021). Якість життя населення: концептуалізація поняття. *Modern Economics*, 29 (2021), 151—155].
3. Petrenko, V. S., Karnaushenko, A. S., & Melnikova, K. V. (2023). EU Social Standards and their Impact on the Ukrainian Economy. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 10. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-02-03>
[Петренко, В. С., Карнаушенко, А. С., & Мельникова, К. В. (2023). Соціальні стандарти ЄС та їх вплив на українську економіку. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 10].
 4. Nalyvaiko, L. (2022). Social policy and social protection in EU countries: current status and trends. *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 1, 7—12. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-5-7-12>
[Наливайко, Л. (2022). Соціальна політика та соціальний захист в країнах ЄС: сучасний стан та тенденції. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 7—12].
 5. Eurostat (2025). Quality of Life Database. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/quality-of-life/database>
 6. UNDP (2024). Human Development Report 2023/2024: Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. New York, 279—282. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
 7. Eurostat Data Browser. Structure of earnings survey: monthly earnings. https://doi.org/10.2908/earn_ses_monthly
 8. Salary levels in Europe (2025). <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html>.
[Розміри заробітної плати в Європі (2025)].
 9. Eurostat Data Browser. Expenditure on pensions as percentage of GDP (2025). <https://doi.org/10.2908/TPS00103>
 10. Veremeyeva, T. (2025). Up to €35,000 a year: Which European countries have the highest pensions. *RBC-Ukraine*. <https://www.rbc.ua/ukr/news/35-tisyach-evro-rik-kih-krayinah-evropi-nayvishchi-1748593876.html>
[Веремеева, Т. (2025). До 35 тысяч евро в год: в каких странах Европы самые высокие пенсии. *РБК-Україна*].
 11. OECD (2025). What is resilience and how to operationalize it? <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/risk-resilience/#:~:text=Understanding%20resilience&text=Resilience%20is%20about%20addressing%20the,with%20risks%2C%20stresses%20and%20shocks>
 12. Eurostat (2025). <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>
 13. NUMBEO (2025). Quality of Life Index by Country 2025 Mid-Year. https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
 14. European Commission (2019). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640>

Стаття надійшла до редакції журналу 01.09.2025

Svitlana Sidenko, D. Sc. (Economics), Professor, Chief Researcher,
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: sv_sidenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1405-4937

THE SOCIAL DIMENSION OF EUROPEAN INTEGRATION

Ukraine associates the prospects of its further development with integration into the European Union. As an integral part of Europe, Ukraine is guided by the model of socio-economic development adopted by European countries. The European social model is particularly attractive as a complex of coordinated approaches to social policy characterized by a significant role of the state in regulating social issues, a high level of social protection, support for social equality and justice, as well as a strong trade union movement and broad worker's rights. Therefore, it is urgent: to deepen the understanding of the functioning of the European social model in the new conditions of current global transformations; to ensure the preservation and development of human capital in the conditions of war in Ukraine; to reform the social system and bring it into conformity with European social standards in the context of Ukraine's integration into the European Union. The social model in force in the European Union demonstrates its effectiveness; in particular, its member states occupy leading positions in the UNDP's Human Development Index rankings and in quality of life indicators comprising material living conditions, health, education, environment, economic security, fundamental rights, etc. The article's objective is to identify the features of the development of the European social model and social standards of the European Union in the context of ongoing global transformations, in particular, regarding the quality of life and resilience of the quality of life, which is of great importance for the preservation and development of human capital. The novelty of the article consists in the determination (based on the analysis of quality of life indicators in European Union countries) of mechanisms providing resilience of the quality of life in the context of threats and risks affecting human development. The research used methods of system analysis, scientific generalizations and comparisons, and economic and statistical analysis. It revealed that a number of factors — personal, national, and international, — influences the quality of life. This It determines the urgency of ensuring the resilience of the quality of life: the ability of a person to maintain or restore the quality of life, despite adverse factors or stressful situations, and to adapt to a changing environment. The author postulates that an important preventive mechanism against the negative impact of adverse factors on human development and quality of life are social programs that operate, to a greater or lesser extent, in different European Union countries, targeting aiming at finding solutions to social problems and improving the quality of life of their citizens. In the context of Ukraine's integration into the European legal, political and economic space, it is urgent to reform the social system, taking into account legal and social European standards, which involves improving the system of insurance system, pension provision, labor protection, social programs, and other areas of social policy.

Keywords: European integration, European social model, Human Development Index, quality of life, resilience of quality of life, social programs, social standards.